

تحلیل نگرش جامعه روستایی به برنامه‌های توسعه در قلمرو جغرافیای رفتار فضایی مطالعه موردی: بخش مرکزی شهرستان ورزقان

دکتر عقیل خالقی^{۱*}، رباب نقی‌زاده^۲

چکیده

در مطالعه حاضر، نگرش افراد به برنامه‌ریزی توسعه و ادراک محیطی آن‌ها درباره آسیب‌ها و پیامدهای برنامه‌ها در جامعه روستایی بخش مرکزی شهرستان ورزقان بررسی و تحلیل شده‌است. تحقیق از لحاظ هدف، کاربردی و از لحاظ ماهیت و روش، توصیفی-تحلیلی بوده و در پرتو «روش تحقیق آمیخته» به شیوه طراحی اکتشافی (مدل توسعه ابزار)، دارای دو مؤلفه روش‌شناختی (کیفی و کمی) است. در فاز یک با بهره‌گیری از نرم‌افزار مکس کیودا و با استفاده از روش کیفی «پژوهش درون‌نگری هدایت‌شده» عملکرد ذهن و فکر مشارکت‌کننده، مشاهده و گزارش شده و سپس در فاز دوم براساس نتایج بخش کیفی، به توسعه ابزار با استفاده از معادلات ساختاری به روش حداقل مربعات جزئی با نرم‌افزار اسمارت پی.ال.اس اقدام شده‌است. این پژوهش ۳۰ نفر مشارکت‌کننده دارد که به صورت نمونه‌گیری گلوله‌برفی انتخاب شده‌اند. نتایج نشان می‌دهد «بهمشارکت‌نگرفتن ذی‌نفعان در برنامه‌های توسعه» به همراه «عدم آینده‌نگری صحیح» از عوامل مهم بروز آسیب‌های مربوط به مرحله تدوین و «ضعف سازوکارهای نظارتی» از عوامل مهم پیدایش آسیب‌های اجرای برنامه‌های توسعه است. با توجه به دیدمان غالب در برنامه‌های توسعه، نتایج پیامدهای حاصل نشان می‌دهد که علی‌رغم فعالیت‌های عمرانی و زیربنایی قابل توجه در روستاها، برنامه‌های توسعه نتوانسته‌اند به اهداف مطرح نائل شوند. استفاده نامناسب از فناوری و مقرون به صرفه نبودن آن، نهادینه‌نشدن مشارکت نظام‌مند به دلیل ضعف در طراحی و به‌کارگیری الگویی بهینه در این زمینه، استقرار نامناسب صنایع تبدیلی و توجه ناکافی به گردشگری روستایی به‌عنوان مهم‌ترین پیامدهای آسیب‌های برنامه‌ریزی توسعه روستایی مطرح در منطقه مورد مطالعه هستند.

جغرافیا و توسعه، شماره ۶۴، پاییز ۱۴۰۰

تاریخ دریافت: ۹۸/۱۲/۲۶

تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۴/۰۵

صفحات: ۲۴۲-۲۱۹

واژه‌های کلیدی:

برنامه‌ریزی روستایی، جغرافیای رفتاری، درون‌نگری، روش آمیخته، ورزقان.

مقدمه

می‌پردازد (Golledge & Stimson, 1997: 17). همین ادراک از مهم‌ترین و ضروری‌ترین ابعاد در جغرافیای رفتاری بوده و فرایند احساس، ادراک و شناخت محیطی است که تجربه مکان را به لحاظ کیفیت برای انسان هموار می‌کند. ادراک، فرایندی است که در مرکز هرگونه رفتار محیطی قرار دارد و نتیجه تصفیة پردازش فرد، به‌واسطه تجربه شناختی اوست. در ادراک محیطی، ادراک‌کننده خود جزئی از محیط مورد مشاهده است و با رفتار خود و حرکت در فضا نقش مؤثری داشته؛ به‌عبارتی، رفتار و اهداف مشاهده‌گر در تعریف حدود محیط و فضا نقش اساسی دارد؛ به‌طوری‌که فضا تجربه‌ای فردی تلقی می‌شود که

یکی از قلمروهای فکری در جغرافیای انسانی، مطالعات جغرافیای رفتاری است (بهورز، ۱۳۷۰: ۴۳) و به‌عنوان زیرمجموعه جغرافیایی، توسعه خود را از دهه ۱۹۶۰ آغاز (Diniz & de Faria, 2018: 295) و نقش مهمی را در این حیطه ایفا کرده است (آقایاری‌هیر و همکاران، ۱۳۹۷: ۴۴). با وجود اینکه جغرافیای رفتاری به‌عنوان یک شاخه علمی نادیده گرفته شده، اما در مطالعات جغرافیایی دارای مفاهیم ارزشمندی بوده (Gold, 2019: 288) و فعالیت انسان را در فضا و مکان بررسی کرده (Montello, 2018: 20) و به توضیح تصمیم فردی از طریق ادراک مفاهیم و شناخت

در مرحله اول برنامه‌ریزی، تمام مراحل برنامه‌ریزی را به ضرر جامعه روستایی تداوم داده و باعث می‌شود مسائل و مشکلاتی در جامعه روستایی، به‌عنوان آسیب جدی نمود پیدا کند که هم‌راستا با جایگاه روستا در برنامه‌های ۵ ساله توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نبوده و پیامدهای مختلفی را به همراه داشته باشد. با توجه به آنچه مطرح شد، در جهت رسیدن به نتایج قانع‌کننده، بایستی گفت «تحلیل ادراک محیطی جامعه روستایی از آسیب‌های برنامه‌های توسعه» و «ترسیم نقشه‌های ذهنی مردم و پرده‌برداری از ادراک عمیق آن‌ها» نیاز به تعمق، تفکر، تدبیر و تأمل (به‌منظور بررسی رفتار و تحلیل دقیق در ادراک نگرش‌ها و چاره‌اندیشی متفکرانه) است که این مهم در پرتو «روش تحقیق آمیخته» در جامعه روستایی بخش مرکزی شهرستان ورزقان بررسی شده و درصدد رسیدن به پاسخی قانع‌کننده به پرسش‌های ذیل است:

- ادراک افراد از عوامل بروز آسیب‌های برنامه‌ریزی توسعه روستایی چیست؟
- چه عواملی مهم‌ترین پیامد این آسیب‌ها در مناطق روستایی شهرستان ورزقان هستند؟

مبانی نظری

دهه ۱۹۵۰ از اهمیت قابل توجهی برخوردار بود؛ زیرا علی‌رغم آنکه ابتکاراتی متمایز از هم نمایان می‌شدند، تأثیر مستقیمی بر تحقیقات بعدی داشتند. در سال ۱۹۵۲، ویلیام کرک^۱، جغرافی‌دان تاریخ انگلیس، الگویی را مبتنی بر نظریه گشتالت تولید کرد تا استدلال کند که رفتار مردم ریشه در محیط رفتاری (جهانی که در نظر گرفته می‌شود) دارد تا محیط عینی (دنیای واقعیت‌ها).

حاصل فرایندهای ادراکی او و نیز نسبت‌دادن معانی خاص به کلیت، اجزا و ارتباطات بین آن اجزا در فضاست (سجاسی و همکاران، ۱۳۹۴: ۶۶)؛ اما مسئله این است که مطالعات متعدد، بیشتر بر روی این مسئله تأکید می‌کنند که بین باورهای رفتاری و پذیرش فناوری در برنامه‌ریزی توسعه روستایی رابطه مثبت وجود دارد (Alavion & Taghdisi, 2020: 13). این درحالی است که عدم توفیق برنامه‌های توسعه روستایی همه‌جانبه روستایی بیشتر ناشی از غفلتی است که تاکنون سیستم قانون‌گذاری و برنامه‌ریزی نسبت به جایگاه روستا و کشاورزی داشته است (هودر، ۱۳۸۶: ۲۱۳). سؤال اینجاست که در جامعه روستایی چرا ادراک و اظهارنظرهای مردمی عمدتاً بر نقاط ضعف و اشکالیابی از برنامه‌های توسعه متمرکز است (شهبازی، ۱۳۸۹: ۱۵) و تا به حال تحلیل‌های ناکامل از قضایا، اتخاذ شیوه‌ها، سبک‌ها و راه‌حل‌های نامناسب و مشکل‌آفرین در توسعه روستایی مشاهده می‌شود (فاضل‌نیا و افتخاری، ۱۳۸۴: ۱۱۲ و ۱۱۳). به دیگر سخن، به‌رغم تلاش‌هایی که صورت گرفته، راهبردی سازگار و بومی شده برای توسعه محلی و منطقه‌ای و بهره‌جستن از پتانسیل‌ها و قابلیت‌های موجود ارائه نشده است (فرجی‌راد و کاظمیان، ۱۳۹۱: ۲۰۵). باید گفت براساس اصول جغرافیای رفتاری، هرگونه دخالتی در سطوح مختلف مدیریت و برنامه‌ریزی‌های ناحیه‌ای مستلزم شناخت ساختارهای فضایی است و برای درک ساختارهای فضایی، باید به‌جای تأکید بر موقعیت پدیده‌ها نسبت به هم، به تصمیمات و رفتارهایی که بر نظام و ترتیب پدیده‌ها تأثیر می‌گذارند، توجه ویژه مبذول شود (بهبروز، ۱۳۷۱: ۵۴).

به نظر می‌رسد نبود یک مبانی فکری بومی در نتیجه عدم مدیریت صحیح و به مشارکت نگرفتن ذی‌نفعان

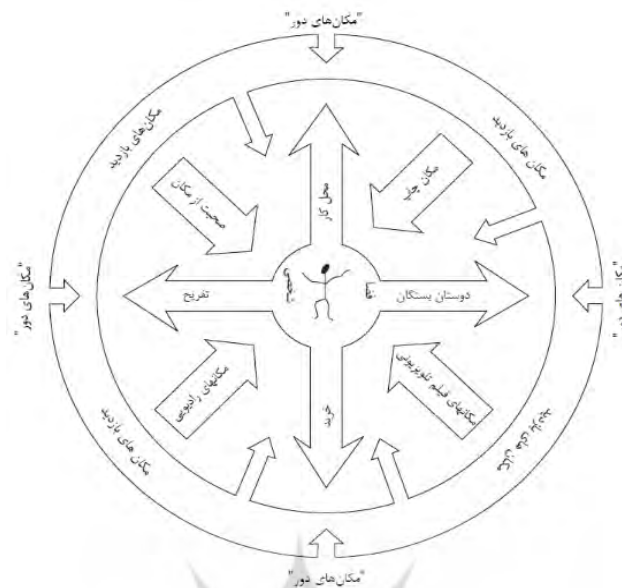
برخی از پیشنهادات درباره شایستگی‌های ممکن در استفاده از یک فلسفه رفتاری وجود دارد. مهم‌ترین آن‌ها، گولدگ (۱۹۶۹) مبنای آموخته‌شده رفتار و قانون تأثیر را مشخص کرد و پیشنهاد کرد که جغرافی‌دانان کارهای روان‌شناسانی مانند گوتری^۴، اسکینر^۵ و استس^۶ را دنبال می‌کنند، درحالی‌که هاروی^۷ (۱۹۶۹) به‌طور مطلوب به روان‌شناسی پاسخ-محرك اشاره می‌کند، داونز^۸ (۱۹۷۰) برای جغرافیای رفتاری به‌عنوان علم رفتار انسان و تصمیم‌گیری فضایی استدلال کرد (Norton, 2001: 286).

با توجه به آنچه ذکر شد، بایستی خاطر نشان کرد که ایده سلسله‌مراتبی محوری از فضاهای محدود دارای جذابیت خاصی بود. به نظر می‌رسید که جغرافی‌دانان دارای یک روش تفکر روشن درباره جهان هستند و پیشنهاد می‌کنند که فضا متغیر مهمی در شناخت محیط‌زیست است که این ایده مورد تأیید محققان سایر رشته‌ها نیز بود؛ به‌عنوان مثال، برایان گودی (۱۹۷۱) با یک تک‌نگاری، سلسله‌مراتب مشابه فضاهای درک‌شده را به‌عنوان وسیله اکتشافی مطرح کرد (Goody, 1971: 7) (شکل ۱).

در سال ۱۹۵۶، کنت بولدینگ^۱، مونوگرافی با عنوان «تصویر» تهیه کرد که نشان می‌داد دانش انسان حول محور «تصاویر» است. برداشت‌های سازمان‌یافته از جهان که مردم از طریق تجربه خود توسعه می‌یابند و به‌عنوان پایه و اساس رفتار آن‌ها عمل می‌کنند؛ باین‌وجود اگر کوین لینچ^۲، ایده اصلی خود را در کتاب خود به‌نام «تصویر شهر» نگرفته باشد، ممکن است این اثر به‌عنوان بحث مبهم باقی مانده باشد (Gold, 2009: 283)؛ اما لینچ در مطالعه خود از تصویر ذهنی اظهار داشت که وی خوانایی را به‌عنوان کیفیت اساسی بصری برای تمرکز انتخاب کرده‌است (Al-Ghamdi & Al-Harigi, 2015: 735). از طرفی جغرافیای رفتاری برای بررسی رفتار انسان با استفاده از رویکردی جداگانه، به بررسی فرایندهای شناختی از طریق رفتارگرایی به‌عنوان زیربنای استدلال فضایی، به تصمیم‌گیری می‌پردازد و از مفاهیم تالمن^۳ درباره «نقشه‌های شناختی یا ذهنی» بهره گرفته شده‌است؛ علاوه‌براین، جغرافیای رفتاری، یک ایدئولوژی یا رویکرد است که از روش‌ها و مفروضات رفتارگرایی برای تعیین فرایندهای شناختی درگیر در درک فرد یا واکنش به محیط خود استفاده می‌کند (Elsabawy, 2013: 75).

4-Guthrie
5-Skinner
6-Estes
7-Harvey
8-Downs

1-Kenneth E. Boulding
2-Kevin A. Lynch
3-Tolman

شکل ۱: سلسله مراتب فضایی محوری

ماخذ: Goody, 1971: 7

و منسجم در مورد مسئله رفتار فضایی انسان به دست می آید (Couclelis & Golledge, 1983: 332).

در اوایل دهه ۱۹۷۰، جغرافیای رفتاری به عنوان یک رویکرد متفاوت و پربار در جغرافیا ظهور کرده بود؛ اما همچنان که این رشته همواره به تحقیق در زمینه های جدید می پردازد، انتقاداتی برای رفتار جغرافیایی رفتاری شروع می شود. برجسته ترین این ها ناشی از تئوری اجتماعی و اقتصاد سیاسی بود و توسط کسانی که اصول مارکسیستی را پذیرفتند به نمایش درآمد (Golledge, 2008: 246). این انتقادات به شرح ذیل است:

چالش هایی را به دلایل معرفت شناختی به راه انداخت؛

به ریشه های مثبت گرایی منطقی خود و الگوی علمی که در آن فعالیت می کند، حمله کرد؛

به کاستی های هستی شناسی متهم کرد؛

عدم نگرانی احتمالی خود برای رفع مشکلات اجتماعی و پرداختن به ملاحظات سیاسی و روابط قدرت را مورد تأکید قرار داد؛

شکوفایی اولیه جغرافیای رفتاری یک مؤلفه ابتکاری اما نامشخص از تحلیل مکانی بود (Norton, 2001: 284) و اساساً به عنوان واکنشی به «چرخش کمی»^۱ مرتبط با الگوی علوم فضایی دهه ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ ظهور کرد. جغرافیای رفتاری که تا حدود زیادی مسئولیت معرفی رفتارگرایی به جغرافیای انسانی را بر عهده داشت، شاید با توجه به وسعت دیدگاه های فلسفی، کانون های تحقیقاتی، روش شناسی ها و معرفت شناسی هایی که به طور گسترده ای به آن نسبت داده می شد، بهترین راه حل به عنوان یک رویکرد تصور می شد (Argent, 2017: 1). فلسفه پوزیتیویستی که زیربنای جغرافیای رفتاری است، محرک-پاسخ، رویکرد-اجتناب، پاسخ شرطی یا نوع اصلاح رفتارهای آزمایشی نیست که در بعضی از زمینه های تحقیقات روان شناختی رایج است (Aitken & Valentine, 2006: 84). با این وجود، قابل توجه است که تحقیقات رفتاری جریان اصلی در دهه گذشته چقدر فراتر از مفروضات مثبت پوزیتیویست حرکت کرده است، در حالی که به عنوان دیدگاه مفصلی

رفتاری، نقش اصلی آن در توسعه بخش تأثیرگذار جغرافیای اقتصادی است (Argent, 2017: 1). با توجه به این موضوع، توسعه به‌عنوان یکی از بحث‌برانگیزترین مفاهیم در علوم اجتماعی (Green, 2013: 3-4)، اساساً یک مفهوم اقتصادی است که معانی مثبت آن شامل استفاده از برخی از اقدامات اقتصادی و فنی به‌منظور استفاده از منابع در دسترس برای تحرک اقتصادی و رشد و بهبود کیفیت زندگی مردم است (Rabie, 2016: 7). در این میان، توسعه روستایی همچنان به‌صورت یک اولویت بالا در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه مطرح بوده (Green, 2013: 3) و می‌تواند به کاهش فقر و افزایش توسعه مناطق روستایی کمک کند (Kanamaru, 2005: 173).

از طرفی، توسعه اصولاً مبشر و منادی تغییر و تحول و ملازم با دگرگونی‌های مطلوب و نامطلوب در سطوح مختلف جامعه است. این دگرگونی‌ها نیز به‌نوبه خود سبب پیدایش آسیب‌هایی می‌گردند که این آسیب را می‌توان به‌عنوان مبدأ رشد و حمله آفات و بروز ضایعات بر پیکره برنامه‌های توسعه تجسم کرد (شهبازی، ۱۳۸۹: ۳۳۷). در این زمینه یکی از مشکلات در مسئله‌یابی منطقه‌ای و انجام برنامه‌ریزی، ادراک درست از مفاهیم این حوزه از دانش است؛ به‌طوری‌که هنوز اجماع نظر لازم در زمینه بسیاری از مفاهیمی که به‌طور مکرر در این زمینه به‌کار گرفته می‌شوند، وجود ندارد (کلانتری و همکاران، ۱۳۹۴: ۵). در این بین آثار سیاست‌های تبعیضی بر ضد روستا، عدم توجه به ابعاد و عوامل جغرافیایی، عدم توجه به نیازها و عدم پوشش برنامه‌های ترویجی اهمیت بیشتری داشته است. در طول زمان، کارگزاران توسعه ملی و بین‌المللی متقاعد شده‌اند که راهبردهای توسعه روستایی باید به‌دلیل پیچیدگی عوامل تعیین‌کننده فرایند توسعه، جامع‌تر شوند و رویکردهای توسعه روستایی همه‌جانبه و عموماً ویژگی‌های کیفی توسعه را در کانون توجه خود قرار دهند (فاضل‌نیا و افتخاری، ۱۳۸۴: ۱۱۲ و ۱۱۳).

مواضع روش‌شناختی و فلسفی آن را در رابطه با مسائل کلان و کوچک و مقیاس استنتاج جغرافیایی مورد سؤال قرار داد (Stimson, 2011: 239).

رایت^۱ تأکید می‌کند که انسان‌ها در مورد محیط، بیشتر بر اساس باورها و عقایدشان عمل می‌کنند. یک جغرافی‌دان به‌هنگام تحلیل فضای جغرافیایی، نه تنها باید به مطالعات جغرافیایی و محیطی عمل کند، بلکه لازم است که با تفکرات محیطی مردم نیز آشنا شود؛ به این دلیل که علم جغرافیا ناگزیر است به میزان زیادی با مفاهیم ذهنی مردم ارتباط پیدا کند. به اعتقاد جانستون^۲، رفتار انسان تحت تأثیر محدودیت‌های محیط طبیعی، محیط اجتماعی و محیط انسان‌ساخت قرار می‌گیرد؛ زیرا ادراک یک فرایند آگاهی است و نقشه‌های ذهنی نمودی از آگاهی، تصویری از یک مکان یا یک محیط است که به‌عنوان نماینده سازمان‌یافته از واقعیت، در مغز یک فرد بسط یافته و به‌عنوان نتیجه‌ای از اطلاعاتی که دریافت شده، محفوظ، قابل احضار و تفسیر شده است. نقشه‌های ذهنی به‌نوبه خود بر روی تصمیم‌گیری و انتخاب فردی تأثیر می‌گذارد و رفتار شخص را تعیین می‌کند (افراخته، ۱۳۸۵: ۱۶۲-۱۶۱). در نهایت باید گفت جغرافیای رفتاری تا حدودی به‌عنوان پاسخی به عدم رضایت از مدل‌های توسعه تجمعی است (Watson, 1978: 45) و این در حالی است که اصول کلیدی جغرافیای رفتاری معتقد است که می‌توان با ترکیب کردن فرضیات واقع‌گرایانه‌تر درباره رفتار انسان، الگوهای فعالیت و تعامل انسان را بهبود بخشید (Montello, 2018: 1). به‌تازگی این رویکرد محبوبیت و تأثیر بیشتری در تحقیقات معاصر داشته و به مباحث مهم پایداری اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی با انواع موضوعات تحقیق تجربی می‌پردازد (Yanwei et al, 2016: 1244) و یکی دیگر از نشانه‌های مربوط به اهمیت جغرافیای

طبعاً طی کردن مرحله گذار از وضع موجود و رسیدن به وضع مطلوب، از جمله در زمینه توسعه روستایی، مستلزم دگرگونی در ساختارها و نهادها و همچنین تنظیم حرکت‌ها به گونه‌ای بهینه و به نحوی است که بتواند زمینه‌های توسعه همه‌جانبه و پایدار را فراهم آورد (رضوانی، ۱۳۸۸: ۲۴۷).

پیشینه تحقیق

از نقطه نظر دوره زندگی هر فرد، برداشت از فضاها منحصر به فرد بوده (Montello, 2013: 22) و با این حال، این درک فردگرایانه از ادراک و درگیری از فضا با یافته‌های تحقیقات معاصر درباره ابعاد اجتماعی ادراک و تصمیم‌گیری، بررسی شده است (Motta et al, 2018: 12)؛ بنابراین می‌توان گفت که هر دوره زندگی منحصر به فرد و در سطح فردی تجربه می‌شود، حوادث اجتماعی بر تجربه زندگی فرد تأثیرات گوناگونی می‌گذارد و از این طریق بر چگونگی اختصاص معنی افراد بر فضاها تأثیر می‌گذارد. با این توصیف باید گفت در زمینه مکتب رفتارگرایی و جغرافیای رفتاری، شکوئی (۱۳۸۷) در کتاب فلسفه‌های محیطی و مکتب‌های جغرافیایی و پورا احمد (۱۳۸۹) در کتاب قلمرو و فلسفه جغرافیا، بحث‌هایی (نه به گستردگی سایر مکاتب) مطرح کرده‌اند. اولین مقاله داخلی نیز مربوط به بهفروز (۱۳۷۰) با عنوان «بررسی‌های ادراک محیطی و رفتار در قلمرو مطالعات جغرافیای رفتاری و جغرافیای انسانی معاصر» است که متأسفانه در قلمرو مطالعات جغرافیای رفتار فضایی پژوهش چشم‌گیری صورت نگرفته است. در زمینه برنامه‌ریزی توسعه روستایی نیز کتب و مقالات متعددی انتشار یافته است؛ اما تحقیقی که به بررسی مسائل و آسیب‌های برنامه‌های توسعه در قلمرو جغرافیای رفتار فضایی بپردازد، وجود نداشته یا از دیدنگارندگان پنهان مانده است. به هر حال

در ادامه به چند مورد از تحقیقاتی که در راستای موضوع تحقیق انجام شده، پرداخته شده است.

نتیجه مطالعه افراخته (۱۳۸۵) گویای توسعه نیافتگی روستایی ایران است که ریشه در فقدان ادراک محیطی مناسب در بین روستائیان و برنامه‌ریزان بر خاسته از آنان دارد. شاطریان و همکاران (۱۳۹۱) نشان می‌دهند که با بهبود طبقه اجتماعی، تقویت روابط اجتماعی و افزایش میزان رضایت از زندگی، می‌توان نگرش آنان را نسبت به افراد غیربومی تقویت کرد. کاویانی‌راد و همکاران (۱۳۹۶) در بررسی نسبت ناحیه‌گرایی با ادراک محیطی دریافتند ادراک محیطی بر خاسته از مؤلفه‌های مشارکت سیاسی، توسعه نیافتگی اقتصادی، تعامل با شبه‌قاره هند و ناحیه‌گرایی مذهبی باعث درهم‌تنیدگی پیامدهای مقیاس‌های ناحیه‌ای، ملی و منطقه‌ای شده و نقش تعیین‌کننده‌ای در برداشت جامعه هدف درباره بروز ناحیه‌گرایی دارد. آقاپاری هیر و همکاران (۱۳۹۷) ادراک فردی از کیفیت محیطی را مهم‌ترین عامل اثرگذار در فرد به‌عنوان عامل فعال تصمیم‌گیرنده برای مهاجرت از روستا یافته‌اند. بخشی از یافته‌های لشگری تفرشی (۱۳۹۹) بیانگر آن است که اصولاً ساحت هستی‌شناسانه جغرافیای فرهنگی در زیرمجموعه علوم جغرافیایی ناشی از ادراک و شناخت ذهنی پدیده‌ها در ذهن انسان در یک قلمرو فرهنگی- اجتماعی متمایز است. نورتون^۱ (۲۰۰۱) استدلال می‌کند بین جغرافیای انسانی و روان‌شناسی پیوندهای مهمی وجود دارد، خصوصاً درباره رویکردهای زیست‌محیطی و شناختی؛ اما تحلیل رفتار یا نادیده گرفته شده یا برداشت درستی از آن انجام نشده است. یانوی و جینگ^۲ (۲۰۱۶) به این نتیجه می‌رسند که باید با استفاده از چارچوب‌های نظری و روش‌شناختی میان‌رشته‌ای، به

1-Norton

2-CHAI Yanwei & TA Na, MA Jing

ابعاد اجتماعی رفتاری، جامع‌تر و دقیق‌تر پرداخته شود تا درک پیچیدگی درباره موضوعات مهم اجتماعی و محیطی مورد بررسی قرار گیرد. باید گفت برای درک پیچیدگی موضوعات مهم اجتماعی، مانند نگرش جامعه روستایی به برنامه‌های وضع شده و نقش تعیین‌کننده ادراک محیطی آن‌ها از آسیب‌ها و برنامه‌های توسعه روستایی، بهتر است چارچوب نظری تحقیق دارای دید رفتارگرایانه و مؤلفه روش‌شناختی آن ترکیبی از روش‌های کیفی و کمی باشد که این ویژگی، وجه تمایز این تحقیق با تحقیقات پیشین است.

روش‌شناسی تحقیق

گرانیکووا و همکاران^۱ (۲۰۲۰) بر این باورند که هنگام انجام و گزارش تحقیقات روش‌های آمیخته، باید سه عنصر اصلی در نظر گرفته شود. مهم‌ترین آن این است که یک مطالعه به روش آمیخته باید حداقل دو مؤلفه روش‌شناختی (یکی کیفی و دیگری کمی) داشته باشد. هر مؤلفه به حداقل یک سؤال و هدف تحقیق مشخص، یک طرح تحقیق و تکنیک‌های

جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها اشاره داشته باشد (Granikova, 2020: 2). همچنین کرسول و کلارک^۲ (۲۰۱۸) سه طرح از روش‌های آمیخته اصلی (اکتشافی همگرا، توالی پیوسته و پی‌درپی) را پیشنهاد می‌کنند که براساس هدف، توالی و نقطه رابط آن‌ها متفاوت است (Creswell & Clark, 2018: 9)؛ با توجه به این مسئله، تحقیق حاضر براساس هدف از نوع کاربردی بوده و از لحاظ ماهیت و روش از نوع توصیفی-تحلیلی و از نظر روش به کار گرفته شده، آمیخته (ترکیبی) به شیوه «طراحی اکتشافی (مدل توسعه ابزار)» است. از آنجایی که تحقیق درصدد تحلیل ادراک محیطی و رفتار جامعه روستایی درباره آسیب‌ها و پیامدهای برنامه‌های توسعه است، شروع عملیات با جمع‌آوری داده‌های کیفی و تحلیل در فاز یک انجام شده و سپس نسبت به جمع‌آوری مجموعه داده‌های کمی و تحلیل در فاز دو براساس نتایج فاز یک اقدام شده است (شکل ۲).

شکل ۲: طرح پژوهش آمیخته اکتشافی: طراحی اکتشافی (مدل توسعه ابزار)

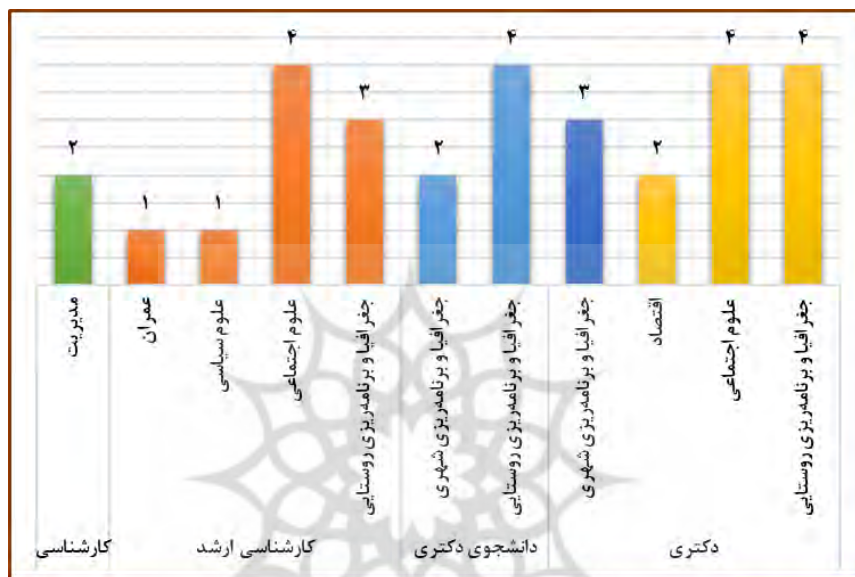
مأخذ: خنیفر و مسلمی، ۱۳۹۶: ۴۴۸

خود فرد از تفکرات، احساسات و تمایلات درونی خود درباره برنامه‌های توسعه، آسیب‌ها و پیامدهای آن گزارش می‌دهد و دسترسی به اطلاعات و شناخت درونی مشارکت‌کننده از طریق خود او مطرح می‌شود. از نرم‌افزار مکس کیودا^۱ به شیوه استقرایی (از جزء به کل) در کدگذاری کیفی در این زمینه بهره گرفته شده است.

این پژوهش علاوه بر داشتن حداقل دو مؤلفه روش‌شناختی (یکی کیفی و دیگری کمی)، تکنیک‌های جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل داده‌های خاص خود را نیز دارد؛ به این صورت که ابتدا با استفاده از روش «پژوهش درون‌نگری هدایت‌شده» (که ذهن‌گرا و تابع فلسفه روش کل‌نگر در عین ژرفانگری است) (خنیفر و مسلمی، ۱۳۹۸: ۴۸۸) عملکرد ذهن و فکر مشارکت‌کننده، مشاهده و گزارش شده و در اصل

مدل سازی معادلات ساختاری به روش حداقل مربعات جزئی با نرم افزار اسمارت پی.ال.اس^۲ است. این پژوهش ۳۰ نفر مشارکت کننده دارد که به صورت نمونه گیری گلوله برفی انتخاب شده اند. شکل ۳ تعداد و مشخصات مشارکت کنندگان را نشان داده است.

در فاز دوم براساس نتایج کیفی، به توسعه ابزار اقدام شده و از طریق تحلیل داده های کمی حاصل از نتایج فاز اول، مفاهیم محوری مستخرج به صورت پرسشنامه محقق ساخته درآمده و پس از گردآوری داده ها به تجزیه و تحلیل پرداخته شده است. تکنیک به کاررفته،

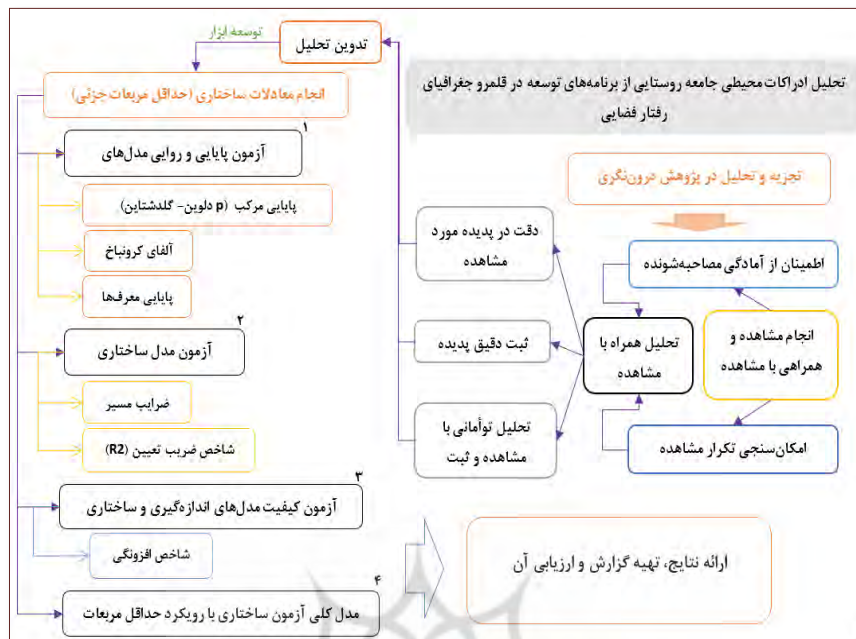
شکل ۳: تعداد و مشخصات مشارکت کنندگان

مأخذ: یافته های تحقیق، ۱۳۹۹

- روش درون نگری ذوابعاد است و پایه در فلسفه، روان شناسی و علوم رفتاری و به ویژه فلسفه ذهن دارد؛
- این روش درگیر حالات و ذهنیات «در حال وقوع»، یا در «گذشته نزدیک» است؛
- دایره شمول آن، هم «ذهنیات فرد» را دربرمی گیرد و هم «ذهنیات سایرین» (خنیفر و مسلمی، ۱۳۹۱: ۴۱۱).
شکل ۴ مدل تحلیل داده های تحقیق را نشان داده است.

دلیل استفاده از معادلات ساختاری با تکنیک حداقل مربعات جزئی این است که: (۱) پیش بینی مدار بوده و به عنوان روش ساخت نظریه می تواند به کار رود، (۲) ضرورتی در نرمال بودن توزیع مشاهدات وجود ندارد و (۳) به تعداد نمونه یا حجم نمونه گیری حساس نیست و با نمونه های کوچک (حداقل ۳۰ نمونه) سازگاری دارد.
هدف از به کارگیری روش درون نگری هدایت شده به عنوان روش پژوهش کیفی نیز در تمایز اصلی این روش با سایر روش های پژوهش کیفی است که در سه محور ذیل است:

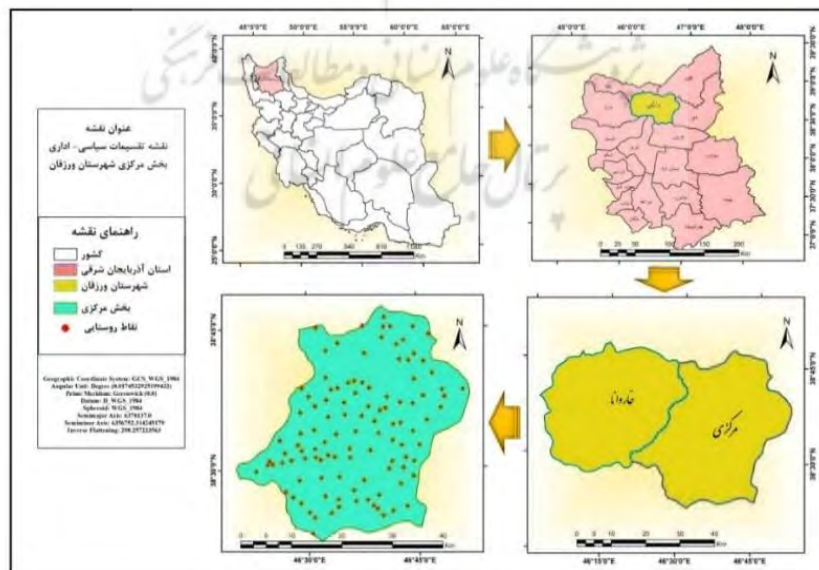

شکل ۴: مدل تحلیل داده‌ها

تهیه و ترسیم: نگارندگان، ۱۳۹۹

ازومدل شمالی، ازومدل جنوبی، سینا و بکرآباد بوده دارای ۱۰۱ آبادی دارای سکنه دارد. شکل ۵ نقشه منطقه مورد مطالعه را نشان داده‌است.

براساس آخرین تقسیمات کشوری، شهرستان ورزقان دارای دو بخش مرکزی و خاروانا است. محدوده مورد مطالعه یعنی بخش مرکزی دارای چهار دهستان

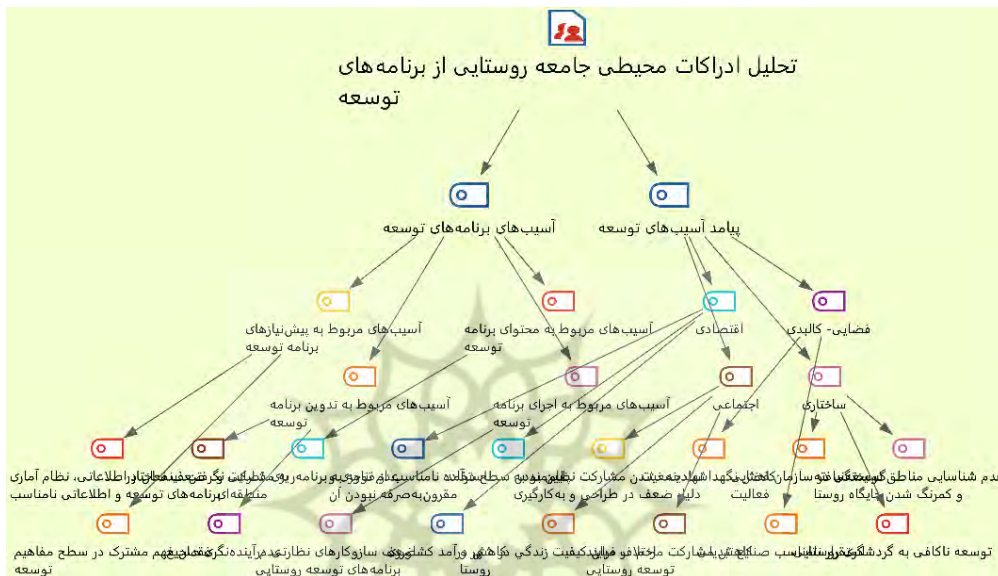
شکل ۵: موقعیت جغرافیایی بخش مرکزی شهرستان ورزقان

تهیه و ترسیم: نگارندگان، ۱۳۹۹

یافته‌ها

محوری براساس کدهای باز به صورت مقوله، درون مایه‌ها و مصداق‌های آن ارائه شده‌اند. شکل ۶ گزارش گرافیکی نرم افزار مکس کیودا را به شیوه استقرایی نشان داده‌است.

در این پژوهش مفاهیم استخراج شده از نتایج درون نگری و توصیفات آن‌ها توسط مکس کیودا به صورت کدگذاری باز انجام شده و سپس کدهای

شکل ۶: خروجی گرافیکی مکس کیودا

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

در ادامه، جدول ۲ مقوله‌های حاصل از تحلیل داده‌ها را نشان داده‌است.

جدول ۲: مقوله‌های حاصل از تحلیل داده‌های آسیب‌های برنامه‌های توسعه

مقوله	درون مایه اصلی	درون مایه فرعی	مصداق
آسیب‌های برنامه‌های توسعه	آسیب‌های مربوط به پیش نیازهای برنامه توسعه	فقدان فهم مشترک در سطح مفاهیم توسعه	در توصیف آنچه «فقدان فهم مشترک در سطح مفاهیم توسعه» نام گذاری شده‌است، بایستی گفت: در برنامه‌های ۵ساله توسعه پس از انقلاب، تعریف روشنی از مفهوم و اندیشه توسعه به عنوان هدف اصلی برنامه در هیچ جای برنامه به ویژه بخش‌های مربوط به توسعه روستایی ارائه نشده‌است. «توسعه» مفهوم پیچیده‌ای بوده و رسیدن به آن آسان نیست و این مهم، ابعاد وسیع و جنبه‌های فراوان زندگی اجتماعی را شامل می‌شود و هرگونه تغییر در آن، تغییرات وسیع و بنیادین خواهد داشت. اغلب برنامه‌ریزان، صنعت را موتور توسعه دانسته و این اندیشه و تعریف از توسعه به ضرر کشاورزی بوده و در بنیان‌های تولیدی تأثیر گذاشته، در نهایت روستائیان را راهی شهرها کرده است.
			در توسعه روستایی، توسعه به معنای ایجاد حوزه‌های عمران روستایی بوده که مورد استقبال و پذیرش روستائیان قرار نگرفته و عمران روستایی مترادف با گسترش خدمات و تأسیسات رفاهی در روستاها قلمداد شده‌است؛ بنابراین تعریف پارادایم مشترکی از مفهوم توسعه در برنامه‌های توسعه لازم است.

مقاله	درون‌مایه اصلی	درون‌مایه فرعی	مصادق
			هدف اصلی در برنامه‌ریزی توسعه، ساماندهی مجموعه منابع موجود و بالقوه کشور در مسیر بهره‌وری برای توسعه در ابعاد مختلف و بهبود شرایط زندگی برای همه افراد جامعه است. از آنجایی که وضعیت موجود را نیز می‌توان از طریق بررسی آمار و ارقام شناخت؛ بنابراین تأخیر در ارائه گزارش عملکرد اقتصادی می‌تواند مهم‌ترین ضعف ساختار اطلاعاتی، نظام آماری و اطلاعاتی نامناسب
		به مشارکت نگرفتن ذی‌نفعان در برنامه‌های توسعه	تجربیات به‌دست‌آمده و دستاوردهای علمی نشان می‌دهد که برای دستیابی به توسعه روستایی پایدار بسیج منابع محلی و دستیابی به مشارکت اجتماعی به‌منظور توسعه روستایی ضروری است.
آسیب‌های مربوط به تدوین برنامه توسعه	عدم آینده‌نگری صحیح		با توجه به اینکه نگرش‌های گوناگون باعث خلق آینده‌های متفاوت می‌شود؛ بنابراین نخستین گام باید پذیرش یک افق از پیش تعیین شده باشد. بار اصلی مسئولیت توفیق برنامه‌ها به آینده‌پژوهان برنامه‌ها بازمی‌گردد. تفکر درباره آینده، عمدتاً پیرامون این موضوع دور می‌زند که تکلیفمان را در حال حاضر بدانیم؛ به همین دلیل بلندپروازانه بودن افق متصور، از سری دلایل عدم موفقیت برنامه‌های توسعه روستایی است.
آسیب‌های مربوط به محتوای برنامه توسعه	عدم توجه به برنامه‌ریزی فضایی و منطقه‌ای		باید گفت عواملی مانند: «بی‌توجهی آشکار رویکردهای متداول به ملاحظات زیست‌محیطی باعث فشار همه‌جانبه به روستاهای پیرامون معادن موجود شهرستان شده است. عدم توجه برنامه‌ریزی فضایی در طرح‌های توسعه روستایی به مسائل اجتماعی و فرهنگی و توجه صرف به فضای کالبدی. توجه ناکافی به موقعیت استراتژیک شهرستان به علت هم‌جواری با منطقه آزاد کرانه رود ارس. عدم به‌کارگیری مردم علاقه‌مند در الگوهای مشارکتی روستایی» در توصیف آنچه «عدم توجه به برنامه‌ریزی فضایی و منطقه‌ای» در برنامه‌های توسعه روستایی نام‌گذاری شود استخراج شده است.
آسیب‌های مربوط به اجرای برنامه توسعه	ضعف سازوکارهای نظارتی در برنامه‌های توسعه روستایی		ماهیت اقتصاد روستا و بافت فرهنگی-اجتماعی آن، بسیار متفاوت از شهرها بوده، اما توجه زیادی به این مسئله نمی‌شود. سهم عمده اعتبارات روستایی به امور کالبدی-فیزیکی- خدماتی اختصاص می‌یابد و اشتغال و اقتصاد روستا سهم بسیار ناچیزی دارد؛ این در حالی است که در برنامه‌های خرد نیز شاهد ضعف سازوکارهای نظارتی در عمران روستایی در مواردی همچون توزیع قیر رایگان و جدول بتنی از سوی معدن مس شهرستان هستیم. سازوکار علمی فراگیر برای شناسایی قابلیت‌های اقتصادی-اجتماعی محلی روستاها، طرح توسعه اقتصادی و اشتغال‌زایی روستایی است که حجم زیاد روستاها در برنامه‌های مطالعاتی باعث کاهش سرعت اجرایی آن شده است.

برنامه‌ریزی با طبقه اجتماعی و موقعیت خود به‌عنوان نخبه و کارشناس محلی در ارائه نتایج مطلوب ارتباط مثبتی دارد.

پس از ارائه یافته‌ها درباره آسیب‌های برنامه‌ها، در ادامه به بررسی مقوله‌های حاصل از تحلیل داده‌ها درباره پیامدهای این آسیب‌ها پرداخته شده‌است. باید گفت در طول بیش از ۶۰ سال که از عمر برنامه‌ریزی در ایران می‌گذرد، در کشور انواع برنامه‌ها تهیه و اجرا شده‌اند که در جدول ۳ به بررسی نظریه‌های تأثیرگذار بر برنامه‌های توسعه اجتماعی اقتصادی فرهنگی ۴ و ۵ توسعه و ویژگی‌های آن‌ها پرداخته شده تا برحسب اهداف برنامه‌ها، به‌عنوان مصداق، درون‌مایه‌های آن‌ها استخراج شود.

با توجه به آنچه گذشت، در جدول ۴ مقوله‌های حاصل از تحلیل داده‌های پیامد آسیب‌ها نشان داده شده‌است.

نتایج درون‌نگری هدایت‌شده بر مبنای مسئله و هدف اصلی پژوهش درباره آسیب‌های برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ۴ درون‌مایه اصلی و ۶ درون‌مایه فرعی نشانگر توفیق این روش در کسب نتایج کیفی مفید است. تحقیق به‌دلیل حساسیت موضوع از آن جهت که در راستای شناخت ادراک و پرده‌برداری از تصویر ذهنی مشارکت‌کنندگان بود، به‌نوعی به مفاهیم اصلی رفتارگرایی در این باره دست یافته است؛ بدین‌صورت که علاوه بر محیط بیرونی که به‌صورت محیطی عینی است، تصمیم‌گیری‌ها و عملکردهای انسان در محیط ذهنی و برداشت ذهنی آن‌ها از محیط درباره آسیب‌های برنامه‌ها نشان داده شده است. مصداق‌های به‌دست‌آمده نشان می‌دهد به‌جای عقلانیت اقتصادی، شالوده‌های ذهنی، ادراکی و رفتاری در تبیین پدیده‌های جغرافیایی در این بحث مورد توجه بوده و مصداق ذهنی جایگزین سایر عوامل در تصمیم‌گیری شده و برداشت هر فرد از فضای

جدول ۳: دیدمان غالب در برنامه‌های توسعه ایران

عنوان	دیدمان غالب حاکم بر برنامه توسعه
برنامه چهارم توسعه	برنامه‌ریزی از پایین به بالا؛ تبعیت از سند چشم‌انداز؛ اقتصاد غیرنفتی و فاقد یارانه و متکی به بخش خصوصی؛ تأکید بر خصوصی‌سازی؛ تقویت سرمایه اجتماعی و شوک‌درمانی قیمت‌ها.
برنامه پنجم توسعه	استقرار الگوی توسعه اسلامی-ایرانی و اصلاح نظام اداری
	توسعه مبتنی بر دانایی، سرمایه اجتماعی، رشد سریع اقتصادی و جهانی شدن
	پیشرفت همراه با عدالت

مأخذ: صدرموسوی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۵۱

جدول ۴: مقوله‌های حاصل از تحلیل داده‌های پیامد آسیب‌ها

مقوله	درون‌مایه اصلی	درون‌مایه فرعی	نتایج
پیامد آسیب‌های توسعه	اقتصادی	پایین‌بودن سطح درآمد	پیامد «پایین‌بودن سطح درآمد» با هدف برنامه، یعنی «رشد و توسعه اقتصاد روستاها از طریق بهره‌برداری بهینه از منابع موجود و بالقوه و ایجاد فرصت‌های شغلی جدید و ارتقای درآمد روستائیان» تطابق داشته و روستاهای منطقه نتوانسته‌اند به ارتقای درآمد دست یابند؛ همچنین پایین‌بودن درآمد با این هدف برنامه، یعنی «تنوع‌بخشی به فعالیت‌های اقتصادی روستاها با تأکید بر بخش کشاورزی» نیز سازگاری ندارد.
		کاهش درآمد کشاورزی استفاده نامناسب از فناوری و مقرون‌به‌صرفه‌نبودن آن	پیامد «کاهش درآمد کشاورزی» و «استفاده نامناسب از فناوری و مقرون‌به‌صرفه نبودن آن» با هدف برنامه، یعنی «توسعه زیرساخت‌های موردنیاز بخش کشاورزی در روستاها»، سازگاری ندارد.
پیامد آسیب‌های توسعه	اجتماعی	کاهش مشارکت مردم در فرایند توسعه روستایی	پیامدهای «کاهش مشارکت مردم در فرایند توسعه روستایی»، «نهادینه‌نشدن مشارکت نظام‌مند به دلیل ضعف در طراحی و به‌کارگیری الگویی بهینه در این زمینه» با هدف برنامه، یعنی «توسعه اقتصادی-اجتماعی روستاها با تأکید بر توسعه زیرساخت‌های اجتماعی، نهادهای محلی و مشارکت مردمی در فرایند تصمیم‌سازی و توسعه امور محلی» همخوانی ندارد.
		نهادینه‌نشدن مشارکت نظام‌مند به دلیل ضعف در طراحی و به‌کارگیری الگویی بهینه در این زمینه	پیامد «اختلاف میان کیفیت زندگی در شهر و روستا» با هدف برنامه، یعنی «توزیع متعادل سرمایه‌گذاری و خدمات رفاهی و زیربنایی در جهت پوشش حداکثر جمعیت روستایی» نیز همخوانی ندارد.
پیامد آسیب‌های توسعه	فضایی-کالبدی	استقرار نامناسب صنایع تبدیلی	پیامد «استقرار نامناسب صنایع تبدیلی» و «کاهش نگهداشت جمعیت» با هدف «توزیع متعادل سرمایه‌گذاری و خدمات رفاهی و زیربنایی» سازگاری ندارد.
		کاهش نگهداشت جمعیت	
پیامد آسیب‌های توسعه	ساختاری	عدم‌شناسایی مناطق توسعه‌نیافته و کم‌رنگ‌شدن جایگاه روستا و کشاورزی در رویکرد توسعه ملی	پیامدهای «عدم‌شناسایی مناطق توسعه‌نیافته و کم‌رنگ‌شدن جایگاه روستا و کشاورزی در رویکرد توسعه ملی»، «توسعه ناکافی گردشگری روستایی» و «گسیختگی در سازمان فضایی فعالیت و اسکان در سطح ملی» با اهداف برنامه، یعنی «ایجاد بستر لازم به‌منظور هماهنگی دستگاه‌های اجرایی در اجرای برنامه‌های توسعه روستایی و کشاورزی»، «ظرفیت‌سازی در جهت تسریع در رشد و توسعه اقتصادی و اجتماعی روستاها با تأکید بر بخش کشاورزی» و «بهبود وضعیت مدیریت توسعه روستایی در سطوح ملی، منطقه‌ای و محلی» سازگاری ندارد.
		توجه ناکافی به گردشگری روستایی گسیختگی در سازمان فضایی فعالیت	

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

کارشناسان را کم‌رنگ‌تر می‌کند. نتایج پیامدهای حاصل، نشان‌دهنده آن است که علی‌رغم فعالیت‌های عمرانی و زیربنایی قابل‌توجه در روستاها، برنامه‌های توسعه نتوانسته‌اند در «کاهش فاصله طبقاتی بین گروه‌ها و قشرها و اختلاف میان کیفیت زندگی در شهر و روستا»، «افزایش درآمد کشاورزی و تنوع‌بخشی به فعالیت‌های اقتصادی روستاها با تأکید بر بخش

در این پژوهش، استفاده از کارشناسان در طرح‌های توسعه روستایی، به‌عنوان مانع مداخله‌گر مطرح بوده و یک عامل قطعی نیست. زیرا استفاده از کارشناسان بومی در موفقیت و استفاده از کارشناسان غیربومی در عدم‌موفقیت برنامه‌های توسعه تأثیر دارد که در صورت وجود پیامدهای اقتصادی، اجتماعی و... در اثر آسیب‌های موجود، نقش استفاده از نظرات

کشاورزی و توسعه زیرساخت‌های مورد نیاز بخش کشاورزی در روستاها»، «افزایش مشارکت مردم در فرایند توسعه روستایی»، «توزیع فضایی متعادل سرمایه‌گذاری و خدمات رفاهی و زیربنایی»، «افزایش نگهداشت جمعیت» و «بهبود وضعیت مدیریت توسعه روستایی در سطوح ملی، منطقه‌ای و محلی» نقش مؤثر و چشمگیری داشته باشند.

به منظور تحلیل ادراک محیطی جامعه روستایی از برنامه‌های توسعه در قلمرو جغرافیای رفتار فضایی با استفاده از مبانی نظری در فاز دوم براساس آنچه در روش‌شناسی تحقیق بیان شد، براساس نتایج فاز اول به توسعه ابزار با استفاده از مدل‌سازی معادلات ساختاری با نرم‌افزار پی.ال.اس اقدام شده است. مدل‌های معادلات ساختاری دارای دو بخش مدل اندازه‌گیری و مدل ساختاری است. در بخش اندازه‌گیری مدل، در واقع دو مدل عاملی تأییدی وجود دارد که دارای متغیرهای نهفته بیرونی و نهفته درونی است که به وسیله یک مدل ساختاری به هم وصل شده‌اند که در ادامه به ارائه مدل ساختاری پرداخته شده است. برای دسترسی به ضرایب مسیر، معناداری، آزمون مدل اندازه‌گیری، آزمون مدل ساختاری و همچنین بررسی کیفیت مدل‌های اندازه‌گیری

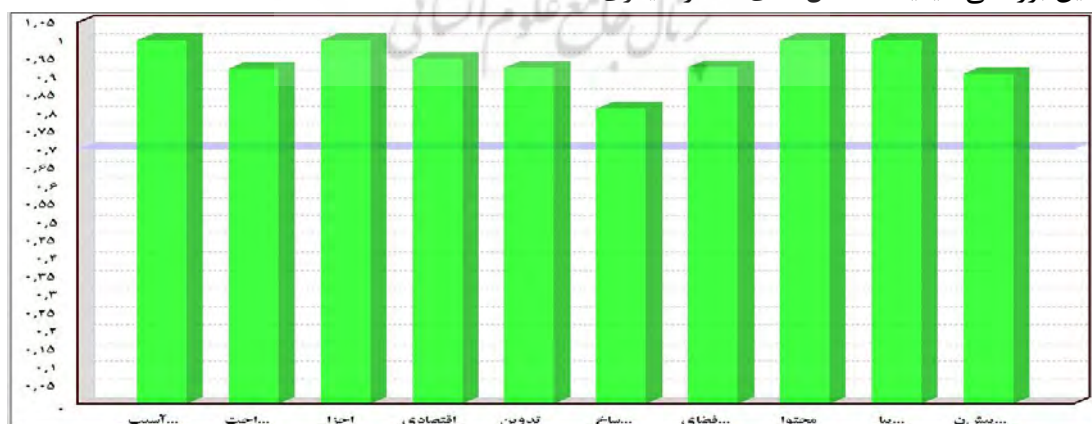
(بیرونی) و مدل ساختاری (درونی) باید مدل ترسیم شده به کمک داده‌های آماری وارد شده از طریق الگوریتم‌های ذیل محاسبه شود:

- بررسی پایایی و روایی مدل اندازه‌گیری؛

- آزمون مدل ساختاری؛

- آزمون کیفیت مدل‌های اندازه‌گیری و ساختاری.

چون یکی از روش‌های ارزیابی متغیرهای پنهان در مدل اندازه‌گیری ترکیبی، استفاده از تحلیل آماری در سطح متغیرهای مشاهده‌پذیر است و در اینجا هدف بررسی این مورد است که آیا یک متغیر مشاهده‌پذیر که از دل مطالعه کیفی برآمده است، می‌تواند برای ایجاد متغیر پنهان تشکیل‌شونده مرتبط یا نامرتب باشد و همچنین معناداری معرف‌های تشکیل‌دهنده درخور توجه قرار می‌گیرد؛ شکل ۷ با استفاده از دستور PLS پایایی ترکیبی (کرونباخ-اسپیرمن) مدل اندازه‌گیری را نشان داده است. نتایج نشان‌دهنده پایایی همه متغیرهای مربوط به آسیب‌ها و پیامد آسیب‌های برنامه‌ریزی توسعه روستایی است؛ به طوری که همه مقادیر پایایی قابل قبول (بالتر از ۰/۷) متغیرهای مشاهده‌پذیر ترکیبی را نشان داده است.

شکل ۷: نمودار بررسی قابلیت اطمینان ترکیبی (کرونباخ-اسپیرمن) متغیرهای مشاهده‌پذیر

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

مدل ساختاری مدلی است که در آن روابط بین متغیرهای مکنون و وابسته مورد توجه قرار می‌گیرد. یک مدل معادلات ساختاری از چندین مدل اندازه‌گیری و فقط یک مدل ساختاری تشکیل می‌شود؛ ابتدا شاخص ضریب تعیین اسکور بررسی

شده است. متغیرهای مکنون درون‌زا نشان می‌دهد چند درصد از تغییرات متغیر درون‌زا توسط متغیر برون‌زا صورت می‌گیرد. مقادیر ۰/۱۹، ۰/۳۳ و ۰/۶۷ به ترتیب حد آستانه‌هایی مطرح هستند که ضعیف، متوسط و قابل توجه توصیف شده‌اند.

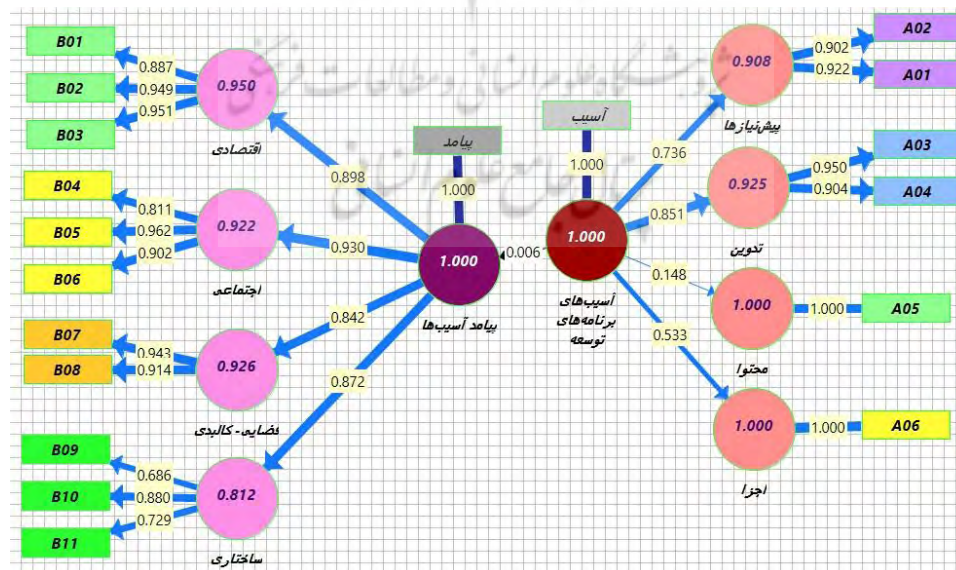
جدول ۵: شاخص ضریب تعیین

متغیر	R Square	R Square Adjusted	بُعد	متغیر	R Square	R Square Adjusted	بُعد
پیش‌نیازها	۰,۵۴۱	۰,۵۲۵	پیامد	آسیب‌های برنامه‌های توسعه	۰,۷۲۴	۰,۷۱۵	تدوین
تدوین	۰,۰۲۲	-۰,۰۱۳	آسیب‌های برنامه‌های توسعه	محتوا	۰,۰۲۲	-۰,۰۱۳	محتوا
محتوا	۰,۲۸۴	۰,۲۵۸	توسعه	اجزا	۰,۲۸۴	۰,۲۵۸	اجزا
اجزا	۰,۷۶۱	۰,۷۵۳	ساختاری				
	۰,۷۰۹	۰,۶۹۹	فضایی-کالبدی				
	۰,۸۰۷	۰,۸۰۰	اقتصادی				
	۰,۸۶۵	۰,۸۶۰	اجتماعی				

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

استاندارد ۰/۶۷ بوده؛ بنابراین در حد آستانه «قابل توجه» توصیف می‌شود. پیامد آسیب‌های برنامه‌های توسعه نیز با مقدار اسکور بالاتر از ۰/۶۷ بالاتر از مقدار استاندارد بوده و در حد آستانه «قابل توجه» توصیف می‌شوند.

مقادیر جدول ۵ از حذف هیچ‌کدام از متغیرها برای تعدیل سایر متغیرها خبر نمی‌دهد؛ اما نکته قابل توجه میزان قابل توجه اسکور مرحله دوم آسیب‌های برنامه‌هاست. نتایج نشان می‌دهد در آسیب‌های برنامه‌های توسعه، متغیر «مرحله تدوین برنامه توسعه» با مقدار اسکور ۰/۷۲۴ بالاتر از مقدار

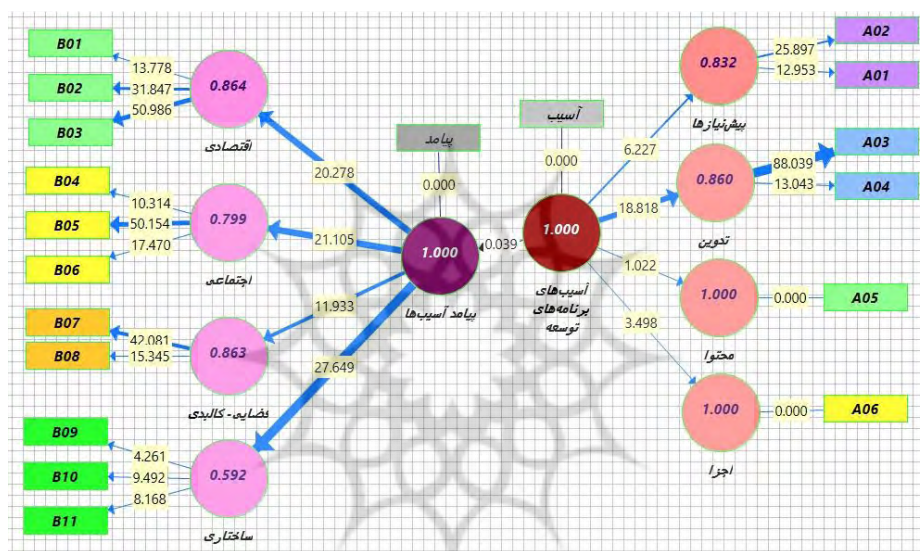

شکل ۸: بررسی سطح متغیرهای مشاهده‌پذیر

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

پنهان درون‌زا و برون‌زا و مستقیم بوده و روابط معکوس که نشانگر ضرایب منفی باشد، وجود ندارد. برای مشاهده مقادیر آماره‌ی تی و ضرایب معناداری اثرات مستقیم و اثرات کل، به خروجی BT نرم‌افزار مراجعه شده و وزن‌های عاملی متغیرهای مشاهده‌پذیر نشان داده شده‌است.

در شکل ۸ ضرایب مسیر نشان داده شده‌است. منظور از ضریب مسیر، همان بتای استاندارد شده در رگرسیون خطی است که ضرایب مسیر مثبت، نشان‌دهنده روابط مستقیم بین متغیرهای پنهان درون‌زا و برون‌زا و ضرایب منفی نشان‌دهنده روابط معکوس بین آن‌هاست. تحلیل مسیر نشان‌دهنده این است که همه روابط بین متغیرها، بین متغیرهای

شکل ۹: بررسی وزن‌های عاملی متغیرهای مشاهده‌پذیر

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

مفاهیم توسعه» با «ضعف ساختار اطلاعاتی، نظام آماری و اطلاعاتی نامناسب» منجر به پیدایش آسیب‌های مربوط به مرحله پیش‌نیاز برنامه‌های توسعه می‌شود که باید گفت همان‌طور که نتایج بحث کیفی نشان داد، در برنامه‌های ۵ساله توسعه پس از انقلاب، تعریف روشنی از مفهوم و اندیشه توسعه به‌عنوان هدف اصلی برنامه در هیچ جای برنامه، به‌ویژه بخش‌های مربوط به توسعه روستایی ارائه نشده‌است. همچنین تأخیر و تفاوت در ارائه گزارش عملکرد اقتصادی و بازتاب اثرات آن، باعث می‌شود درک جامعه روستایی و شهری به‌دلیل همین ضعف ساختار آماری از مسئله متفاوت باشد.

معناداری ضرایب مسیر مکمل بزرگی و درجهت علامت ضریب بتای مدل است. چنانچه مقدار به‌دست‌آمده بالای حداقل آماره در سطح مورد اطمینان در نظر گرفته شده باشد، آن رابطه یا فرضیه تأیید می‌شود. در سطح معناداری ۹۰، ۹۵ و ۹۹ درصد، این مقدار به‌ترتیب با حداقل آماره تی ۱/۶۴، ۱/۹۶ و ۲/۵۸ مقایسه می‌شود. براساس شکل ۹:

ارتباط بین «پیش‌نیازهای برنامه توسعه» با «آسیب‌های برنامه» نشان می‌دهد این رابطه با مقدار آماره تی ۶/۲ در سطح اطمینان ۹۹ درصد رابطه تأیید می‌شود؛ یعنی «فقدان فهم مشترک در سطح

روستاها از طرف معدن مس سونگون نیز حاکی از ضعف سازوکارهای نظارتی در اجرای برنامه‌های توسعه تدوین شده.

- ارتباط بین پیامد آسیب‌ها با متغیرهای اجتماعی، اقتصادی، فضایی و ساختاری نشانگر آن است که این رابطه‌ها با مقادیر آماره تی به ترتیب ۲۱/۱، ۲۰/۲۸، ۱۱/۹۳ و ۲۷/۶۴ در سطح اطمینان ۹۹ درصد تأیید می‌شوند. «استفاده نامناسب از فناوری و مقرون به صرفه نبودن آن» در بخش اقتصادی؛ «تهادینه‌نشدن مشارکت نظام‌مند به دلیل ضعف در طراحی و به کارگیری الگویی بهینه در این زمینه» در بخش اجتماعی؛ «استقرار نامناسب صنایع تبدیلی» در بخش فضایی-کالبدی و «توجه ناکافی به گردشگری روستایی» در بخش ساختاری به عنوان مهم‌ترین پیامدهای آسیب‌های برنامه‌ریزی توسعه روستایی مطرح هستند.

هدف از اشتراک افزونگی یا شاخص کیفیت مدل ساختاری، توانایی مدل ساختاری در پیش‌بینی کردن به روش چشم‌پوشی است. معروف‌ترین معیار سنجش آن، شاخص Q2 استون-گایسلر است. سه مقدار ۰/۰۲، ۰/۱۵ و ۰/۳۵ را به ترتیب به عنوان مقادیر ضعیف، متوسط و قوی برای این شاخص معرفی کرده‌اند. با توجه به نتایج جدول ۶، متغیرهای «پیش‌نیازهای برنامه توسعه» و «مرحله تدوین» دارای مقادیر قوی برای تعیین قدرت پیش‌بینی مدل بوده و «مرحله اجرای برنامه توسعه» در حد متوسط قرار دارد. دلیل این است که پیش از شروع به تدوین برنامه‌های توسعه، ضروری است تا به بسترهای برنامه‌ریزی متناسب با شرایط مناطق روستایی مختلف توجه شود؛ بنابراین این مرحله به عنوان مرحله پیش‌نیاز یا صفر

- ارتباط بین «مرحله تدوین برنامه توسعه» با «آسیب‌های برنامه» نشان می‌دهد این رابطه با مقدار آماره تی ۱۸/۸ در سطح اطمینان ۹۹ درصد رابطه تأیید می‌شود؛ یعنی «به مشارکت نگرستن ذی‌نفعان در برنامه‌های توسعه» به همراه «عدم آینده‌نگری صحیح» منجر به پیدایش آسیب‌های مربوط به مرحله تدوین برنامه‌های توسعه می‌شود. مشارکت مردم اساس توسعه اجتماعی است و این در حالی است که اغلب دیدگاه‌ها و روش‌ها و راهبردهای توسعه روستایی مطرح شده، فاقد نگرش مشارکتی نسبت به روستا و توسعه روستایی بوده و نقش انسان در این‌گونه برنامه‌ها کم‌رنگ بوده‌است. تدوین برنامه، بدون مشارکت مردمی و استفاده از تجربیات بومی، باعث نسخه‌پیچی کلی برای کل سیستم شده و از طرفی نقش آینده‌پژوهان و به سبب آن، تفکر درباره آینده در این نوع برنامه‌ریزی کم بوده و بلندپروازانه بودن افق متصور، آسیبی بر موفقیت برنامه‌های توسعه روستایی می‌شود.

- ارتباط بین «محتوای برنامه توسعه» با «آسیب‌های برنامه» با مقدار آماره تی ۱/۰۲ تأیید نمی‌شود؛

- ارتباط بین «مرحله اجرای برنامه توسعه» با «آسیب‌های برنامه» نشان می‌دهد این رابطه با مقدار آماره تی ۳/۵ در سطح اطمینان ۹۹ درصد رابطه تأیید می‌شود؛ یعنی «ضعف سازوکارهای نظارتی در برنامه‌های توسعه روستایی» منجر به پیدایش آسیب‌های مربوط به مرحله اجرای برنامه‌های توسعه می‌شود. با توجه به تفاوت بسیار ماهیت اقتصاد روستا و بافت فرهنگی-اجتماعی آن، باید گفت سهم اشتغال و اقتصاد روستا از اعتبارات عمده روستایی بسیار ناچیز بوده و بررسی برنامه‌های خرد، مانند بودجه‌های اختصاص یافته به روستاها برای عمران و آبادانی

زمانی برنامه‌ها با تقویم سیاسی کشور و دیگر عوامل روبه‌رو می‌شود. در بخش پیامد آسیب‌های برنامه‌های توسعه نیز همه مقادیر به‌جز پیامد ساختاری، نشانگر قوی بودن شاخص برای پیش‌بینی هستند.

برنامه‌ریزی به همراه مرحله تدوین، مهم بوده و دارای مقادیر قوی برای تعیین قدرت پیش‌بینی مدل است. این درحالی است که مرحله اجرای برنامه توسعه همواره با آسیب‌های مختلفی، از جمله تداخل تقویم

جدول ۶: مقادیر به‌دست آمده برای شاخص CV Red

بُعد	متغیر	SSO	SSE	$Q^2 (=1-SSE/SSO)$	قضاوت
آسیب‌های برنامه‌های توسعه	پیش‌نیازها	۶۰/۰۰۰	۳۴/۳۹۱	۰/۴۲۷	بالتر از ۰/۳۵ و قوی بودن شاخص
	تدوین	۶۰/۰۰۰	۲۴/۳۰۸	۰/۵۹۵	بالتر از ۰/۳۵ و قوی بودن شاخص
	محتوا	۳۰/۰۰۰	۳۰/۲۰۴	-۰/۰۰۷	-
پیامد آسیب‌ها	اجزا	۳۰/۰۰۰	۲۳/۲۳۱	۰/۲۲۶	بالتر از ۰/۱۵ و متوسط بودن شاخص
	اجتماعی	۹۰/۰۰۰	۲۹/۴۷۷	۰/۶۷۲	بالتر از ۰/۳۵ و قوی بودن شاخص
	اقتصادی	۹۰/۰۰۰	۲۷/۹۴۷	۰/۶۸۹	بالتر از ۰/۳۵ و قوی بودن شاخص
	فضایی-کالبدی	۶۰/۰۰۰	۲۵/۴۷۹	۰/۵۷۵	بالتر از ۰/۳۵ و قوی بودن شاخص
	ساختاری	۹۰/۰۰۰	۵۵/۹۳۴	۰/۳۷۹	بالتر از ۰/۳۵ و قوی بودن شاخص

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

مقادیر اشتراکی متغیرهای مدل، از خروجی الگوریتم PLS در قسمت شاخص‌های کیفی مدل استفاده شده‌است. نتایج جدول ۷ نشان می‌دهد مدل از نیکویی برازش برخوردار بوده و قابل تعمیم است.

در مدل‌سازی حداقل مربعات جزئی، شاخصی به نام نیکویی برازش پیشنهاد شده‌است. این شاخص هر دو مدل اندازه‌گیری و ساختاری را مدنظر قرار می‌دهد و به‌عنوان معیاری برای سنجش عملکرد کلی مدل به‌کار می‌رود. برای محاسبه میانگین یا متوسط

جدول ۷: نیکویی برازش مدل

مدل تخمینی	مدل استاندارد	
۰/۲۱۲	۰/۱۵۳	SRMR
۸/۵۱۶	۴/۴۲۶	d_ULS
n/a	n/a	d_G
n/a	n/a	Chi-Square
n/a	n/a	NFI

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

نتیجه

در تحقیق حاضر، نگرش جامعه روستایی به برنامه‌ریزی توسعه و ادراک محیطی آن‌ها درباره آسیب‌ها و پیامدهای برنامه‌ها در جامعه روستایی بخش مرکزی شهرستان ورزقان بررسی شد. علی‌رغم نادیده‌گرفته‌شدن جغرافیای رفتاری به‌عنوان یک شاخه علمی، این مکتب فکری به توضیح تصمیم فردی از طریق ادراک مفاهیم و شناخت پرداخته و همین ادراک از مهم‌ترین و ضروری‌ترین ابعاد در جغرافیای رفتاری است.

با توجه به این مسئله، نتایج تحلیل «ادراک افراد از عوامل بروز آسیب‌های برنامه‌ریزی توسعه روستایی» نشان می‌دهد با توجه به اینکه هدف، شناخت ادراک و پرده‌برداری از تصویر ذهنی مشارکت‌کنندگان بود، تحقیق به مفاهیم اصلی رفتارگرایی در این باره دست یافته و تصمیم‌گیری‌ها و عملکردهای انسان در محیط ذهنی و برداشت ذهنی از محیط درباره سؤالات تحقیق نشان داده شده است. مصداق‌های به‌دست‌آمده نشان می‌دهد به‌جای عقلانیت اقتصادی، شالوده‌های ذهنی، ادراکی و رفتاری در تبیین پدیده‌های جغرافیایی در این بحث مورد توجه بوده است. مصداق ذهنی، جایگزین سایر عوامل در تصمیم‌گیری شده و برداشت هر فرد از فضای برنامه‌ریزی با طبقه اجتماعی و موقعیت خود به‌عنوان نخبه و کارشناس محلی در ارائه نتایج مطلوب ارتباط مثبتی دارد. در برنامه‌های ۵ساله توسعه پس از انقلاب، تعریف روشنی از مفهوم و اندیشه توسعه به‌عنوان هدف اصلی برنامه در هیچ جای برنامه به‌ویژه بخش‌های مربوط به توسعه روستایی ارائه نشده است؛ همچنین تأخیر و تفاوت در ارائه گزارش عملکرد

اقتصادی و بازتاب اثرات آن، باعث می‌شود درک جامعه روستایی و شهری به‌دلیل همین ضعف ساختار آماری از مسئله متفاوت باشد. باید گفت «به‌مشارکت‌نگرفتن ذی‌نفعان در برنامه‌های توسعه» به‌همراه «عدم آینده‌نگری صحیح» از عوامل مهم بروز آسیب‌های مربوط به مرحله تدوین برنامه‌های توسعه است که تدوین برنامه بدون مشارکت مردمی و استفاده از تجربیات بومی باعث نسخه‌پیچی کلی برای کل سیستم شده و از طرفی به‌دلیل نقش اندک آینده‌پژوهان و بلندپروازانه‌بودن افق متصور، آسیبی بر موفقیت برنامه‌های توسعه روستایی می‌شود. درنهایت باید گفت «ضعف سازوکارهای نظارتی در برنامه‌های توسعه روستایی» منجر به پیدایش آسیب‌های مربوط به مرحله اجرای برنامه‌های توسعه می‌شود.

نتایج بررسی «مهم‌ترین پیامد حاصل از آسیب‌های برنامه توسعه در مناطق روستایی شهرستان ورزقان» نشان می‌دهد در طول عمر برنامه‌ریزی در ایران، انواع برنامه‌ها تهیه و اجرا شده‌اند که هرکدام از نظریه‌هایی تأثیرگذار بوده‌اند. با توجه به دیدمان غالب در برنامه‌های توسعه، نتایج پیامدهای حاصل، نشان‌دهنده آن است که علی‌رغم فعالیت‌های عمرانی و زیربنایی قابل توجه در روستاها، برنامه‌های توسعه نتوانسته‌اند در «کاهش فاصله طبقاتی بین گروه‌ها و قشرها و اختلاف میان کیفیت زندگی در شهر و روستا»، «افزایش درآمد کشاورزی و تنوع‌بخشی به فعالیت‌های اقتصادی روستاها با تأکید بر بخش کشاورزی و توسعه زیرساخت‌های موردنیاز بخش کشاورزی در روستاها»، «افزایش مشارکت مردم در فرایند توسعه روستایی»، «توزیع فضایی متعادل

توسعه برنامه‌ریزی، به‌ویژه برنامه‌ریزی توسعه روستایی داشته باشند؛
 - استفاده از تجربه بومی و مشارکت ذی‌نفعان و نخبگان محلی در همه مراحل برنامه‌ریزی توسعه روستایی؛
 - استفاده حداکثری از ظرفیت علمی آینده‌پژوهان مبنی بر آینده‌نگاری صحیح و دور از بلندپروازی برای افق متصور؛
 - تقویت سازوکارهای نظارتی در برنامه‌های توسعه روستایی.

منابع

- آقایی‌هیر، محسن؛ حسین کریم‌زاده؛ عفیل خالقی (۱۳۹۷). تحلیل عوامل مؤثر در تصمیم به مهاجرت روستاییان در قلمرو جغرافیای رفتاری (مورد مطالعه: دهستان سینا، شهرستان ورزقان)، پژوهش‌های روستایی. دوره ۹. شماره ۱. صفحات ۵۷-۴۲.
<https://dx.doi.org/10.22059/jrur.2017.128431.709>
 - افراخته، حسن (۱۳۸۵). نقش ادراک محیطی در توسعه‌نیافتگی روستایی، مورد: شهرستان فومن، جغرافیا و توسعه. شماره ۸. صفحات ۱۷۶-۱۵۷.
<https://dx.doi.org/10.22111/gdij.2006.3790>
 - بهفروز، فاطمه (۱۳۷۰). بررسی‌های ادراک محیطی و رفتار در قلمرو مطالعات جغرافیای رفتاری و جغرافیای انسانی معاصر، تحقیقات جغرافیایی. شماره ۲۰. صفحات ۷۰-۳۱.
<http://ensani.ir/file/download/article/20120413142424>
 - پوراحمد، احمد (۱۳۸۹). قلمرو و فلسفه جغرافیا، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
 - خنیفر، حسین؛ ناهید مسلمی (۱۳۹۶). اصول و مبانی روش‌های پژوهش کیفی (جلد اول)، رویکردی نو و کاربردی. تهران. نگاه دانش.

سرمایه‌گذاری و خدمات رفاهی و زیربنایی»، «افزایش نگهداشت جمعیت» و «بهبود وضعیت مدیریت توسعه روستایی در سطوح ملی، منطقه‌ای و محلی» نقش مؤثر و چشمگیری داشته باشند. استفاده نامناسب از فناوری و مقرون به‌صرفه نبودن آن، نهادینه‌نشدن مشارکت نظام‌مند به دلیل ضعف در طراحی و به‌کارگیری الگویی بهینه در این زمینه، استقرار نامناسب صنایع تبدیلی و توجه ناکافی به گردشگری روستایی به‌عنوان مهم‌ترین پیامدهای آسیب‌های برنامه‌ریزی توسعه روستایی مطرح هستند.

نتایج تحقیق از لحاظ بررسی عوامل انسانی از نظر ادراک محیطی و ذهنیت‌گرایی جامعه محلی و تدوین نقشه‌های ذهنی و دخالت رفتار آن در برنامه‌ریزی‌های مربوط، با مطالعه بهفروز (۱۳۷۰) همخوانی دارد؛ همچنین تحقیق از لحاظ رسیدن به این مهم که «عدم مشارکت ذی‌نفعان در برنامه‌های توسعه به‌عنوان آسیب جدی تدوین برنامه‌های توسعه است»، با مطالعه افراخته (۱۳۸۵) از جنبه ادراک محیطی موجود، تصمیمات و رفتارهای مرتبط به آن و عدم توجه به اندیشه‌های جدید جامعه روستایی و ضعف در طراحی و به‌کارگیری الگویی بهینه، مطابقت دارد.

پیشنهادها

با توجه به نتایج تحقیق، پیشنهادهای ذیل مطرح می‌شود:
 - مطالعات مربوط به ادراک محیطی و جغرافیای رفتاری با چارچوب نظری جدید و مؤلفه‌های روش‌شناختی متفاوت می‌توانند نقش مؤثری در

- فرجی‌راد، خدر؛ غلامرضا کاظمیان (۱۳۹۱). توسعه محلی و منطقه‌ای از منظر رویکرد نهادی، تهران: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی.
- کاویانی‌راد، مراد؛ مسلم نامداززاده؛ محمدامین گلشن (۱۳۹۶). نسبت ناحیه‌گرایی با ادراک محیطی (مطالعه موردی: جنوب شرق ایران)، پژوهش‌های جغرافیای سیاسی. شماره ۷. صفحات ۱۸۸-۱۶۹.
<https://doi.org/10.22067/pg.v2i7.72294>
- کلانتری، عبدالحسین؛ پیام روشنفکر؛ فرشید مقدم سلیمی (۱۳۹۴). توسعه اجتماعی (چشم‌انداز جهانی و وضعیت ایران)، تهران. انتشارات دانشگاه تهران.
- لشگری تفرشی، احسان (۱۳۹۹). جستارهای نوین در شناخت نظری مفهوم جغرافیای فرهنگی در مکتب پدیدارشناسی، روستا و توسعه. شماره ۵۹. صفحات ۲۰-۱.
https://gdij.usb.ac.ir/article_5457.html
- هودر، راپرت (۱۳۸۶). جغرافیای توسعه در جهان و ایران، ترجمه: فضیله‌خانی و ناصر جوادی، تهران: نشر قومس.
- Aitken, S. & Valentine, G (2006). Approaches to Human Geography Philosophies, Theories, People and Practices, SAGE Publications.
<https://uk.sagepub.com/engb/eur/node/59865/download-pdf>
- Alavion S. J. & Taghdisi. A. (2020). Rural E-marketing in Iran; Modeling villagers' intention and clustering rural regions, Information Processing in Agriculture, In Press, Corrected Proof.
<https://doi.org/10.1016/j.inpa.2020.02.008>
- Al-ghamdi, S & Al-Harigi, F (2015). Rethinking Image of the City in the Information Age, Procedia Computer Science, Vol.65, PP.734-743.
<https://doi.org/10.1016/j.procs.2015.09.018>
- Argent, N (2017). Behavioral Geography. In International Encyclopedia of Geography: People, the Earth, Environment and Technology (eds D. Richardson, N. Castree, M.F. Goodchild, A. Kobayashi, W. Liu and R.A. Marston).
<https://doi.org/10.1002/9781118786352.wbieg0875>
- خنیفر، حسین؛ ناهید مسلمی (۱۳۹۸). اصول و مبانی روش‌های پژوهش کیفی (جلد دوم)، رویکردی نو و کاربردی. تهران: نگاه دانش.
- رضوانی، محمدرضا (۱۳۸۸). مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی، نشر قومس، تهران.
- سجاسی‌قیداری، حمدالله؛ طاهره صادقلو؛ داود مهدوی (۱۳۹۴). تبیین نقش کیفیت محیطی مقصدهای گردشگری روستایی در تقویت تصویر ذهنی گردشگران (مطالعه موردی: روستاهای مقصد گردشگری بخش رودبار قصران). برنامه‌ریزی و آمایش فضا. شماره ۱۹. (۲) صفحات ۸۸-۶۱.
<http://hsm.sp.modares.ac.ir/article-21-1414-fa.html>
- شاطریان، محسن؛ محمود گنجی‌پور؛ امیر اشنویی (۱۳۹۱). نقش ادراک محیطی در نگرش مردم شهرضا نسبت به قشقاتی‌های ساکن در شهر، فضای جغرافیایی. شماره ۳۹. صفحات ۲۳۴-۲۱۱.
<http://geographical-space.iau-ahar.ac.ir/article-1-841-fa.html>
- شکویی، حسین (۱۳۸۷). اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافیا (جلد دوم) فلسفه‌های محیطی و مکتب‌های جغرافیایی، تهران: انتشارات گیتاشناسی.
- صدرموسوی، میرستار؛ حسین کریم‌زاده؛ محسن آقایی‌هیر؛ عقیل خالقی (۱۳۹۸). آسیب‌شناسی برنامه‌های توسعه در بخش روستایی با روش آمیخته (مورد مطالعه: شهرستان ورزقان)، پژوهش‌های جغرافیایی. دوره ۱۰. شماره ۱. صفحات ۱۶۳-۱۴۶.
<https://dx.doi.org/10.22059/jrur.2018.263703.1273>
- شهبازی، اسماعیل (۱۳۸۹). درآمدی بر آسیب‌شناسی توسعه روستایی، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی. تهران.
- فاضل‌نیا، غریب؛ عبدالرزاق‌کن‌الدین افتخاری (۱۳۸۴). تبیین نظریه‌ای عوامل مؤثر بر شناخت و آگاهی روستائیان از توانش‌های خود و محیط پیرامون، مدرس علوم انسانی. دوره ۹. شماره ۱ (پیاپی ۳۸). ویژه‌نامه جغرافیا. صفحات ۱۵۰-۱۱۱.
<http://hsm.sp.modares.ac.ir/article-21-9079-fa.html>

- Golledge, R.G. (2008). Behavioral Geography & the Theoretical/ Quantitative Revolution, Geographical Analysis, Vol.40, No.3, PP.239-257 <https://doi.org/10.1111/j.1538-632.2008.00724.x>
- Goodey, B (1971). Perception of the Environment. Occasional Paper 17, P 7, Birmingham: Centre for Urban and Regional Studies, University of Birmingham. [https://www.vgls.vic.gov.au/client/en_AU/VGLS-public/search/detailnonmodal/ent:\\$002f\\$02fSD_ILS\\$002f0\\$002fSD_ILS:53094/ada?qu=Regional+studies.&d=ent%3A%2F%2FSD_ILS%2F0%2FSD_ILS%3A53094%7EILS%7E49&ic=true&ps=300&h=8](https://www.vgls.vic.gov.au/client/en_AU/VGLS-public/search/detailnonmodal/ent:$002f$02fSD_ILS$002f0$002fSD_ILS:53094/ada?qu=Regional+studies.&d=ent%3A%2F%2FSD_ILS%2F0%2FSD_ILS%3A53094%7EILS%7E49&ic=true&ps=300&h=8)
- Granikova, V., Hong, Q. N., Crist, F., Pluye, P (2020). Mixed methods research in library and information science: A methodological review, Library & Information Science Research, 42, 1. <https://doi.org/10.1016/j.lisr.2020.101003>
- Green, G. P (2013). Handbook of Rural Development, Published by Edward Elgar Publishing Limited, the Lypiatts, Cheltenham, Glos GL50 2JA, UK. <https://www.e-elgar.com/shop/gbp/handbook-of-rural-development-9781781006702.html>
- Kanamaru, M (2005). Approaches for Systematic Planning of Development Projects, Agricultural & Rural Development, Published by: Institute for International Cooperation (IFIC) & Japan International Cooperation Agency (JICA). https://www.jica.go.jp/jica-ri/IFIC_and_JBICI-Studies/english/publications/reports/study/topical/app2005/pdf/agri_01.pdf
- Montello, D. R (2018). Handbook of Behavioral and Cognitive Geography, Edward Elgar Pub, California, Santa Barbara, US. <https://www.e-elgar.com/shop/gbp/handbook-of-behavioral-and-cognitive-geography-781784717537.html>
- Motta M, Callaghan T and Sylvester S (2018) Knowing less but presuming more: dunning-Kruger effects and the endorsement of anti-vaccine policy attitudes. Social Science & Medicine 211: 274-81. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2018.06.032>
- Couclelis, H. & Golledge, R. (1983). Analytic Research, Positivism, & Behavioral Geography, Annals of the Association of American Geographers, 73(3), 331-339. <https://www.jstor.org/stable/2562724?seq=1>
- Creswell, J & Plano Clark, V. (2018). Designing and conducting mixed methods research (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications. <https://books.google.com/books?hl=en&lr=&id=BXEzDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&ots=UjCiKrgnrF&sig=rySattzqA4sLTxbr7AvKLzaZlwo#v=onepage&q&f=false>
- Diniz, A. M. A. & de Faria, A. H.P. (2018). Contributions from behavioral geography to environmental criminology, Sociology International Journal, Vol.2, No.4, PP.295- 298. <https://medcraveonline.com/SIJ/contributions-from-behavioral-geography-to-environmental-criminology.html>
- Elsabawy, M. N. E (2013). Behavioral Geography: As a New Trend in Medical Geography Studies, Mediterranean Journal of Social Sciences, 4 (7), 75- 83. <https://www.richtmann.org/journal/index.php/mjss/article/view/683>
- Gold, J. R (2009). Behavioural geography, Oxford Brookes University. <https://doi.org/10.1016/B978-008044910-4.00665-9>
- Gold, J. R (2019). Behavioural geography, in A. Kobayashi, ed. International Encyclopedia of Human Geography, second edition, Volume 1. Oxford: Elsevier, Book ISBN: 9780081022955. [https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/60171516/Behavioral Geography revised ms Academia20190731](https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/60171516/Behavioral%20Geography%20revised%20ms%20Academia20190731)
- Golledge, R. G. & Stimson, R. J (1997). Spatial Behaviour: A Geographic Perspective. New York: Guilford Press. <https://www.guilford.com/books/Spatialbehavior/Golledge-Stimson/9781572300507>
- Golledge, R. G (2008). Behavioral Geography and the Theoretical/ Quantitative Revolution, Geographical Analysis ISSN 0016-7363. <https://doi.org/10.1111/j.1538-4632.2008.00724.x>

- Norton w. (2001). Initiating an Affair Human Geography and Behavior Analysis, Behavior Analyst Today, 2 (4) 283 - 290.
<https://www.sid.ir/en/journal/ViewPaper.aspx?ID=402490>
- Rabie, M. (2016). A Theory of Sustainable Sociocultural and Economic Development, Palgrave, Macmillan.
https://books.google.com/books/about/A_Theory_of_Sustainable_Sociocultural_an.html?id=q5AYDAAAQBAJ
- Stimson R. J. (2011). In Memoriam: You Don't Need Sight to Have Vision: Reginald G. Golledge Was a Giant in Analytical Human Geography.
<https://doi.org/10.1080/00045608.2011.592727>
- Watson, M.K (1978). The Scale Problem in Human Geography, Geografiska Annaler: Series B, Human Geography 60 (1). 36- 47.
<https://doi.org/10.1080/04353684.1978.11879429>
- Yanwei, C., TA Na, MA Jing (2016). The socio-spatial dimension of behavior analysis: Frontiers and progress in Chinese behavioral geography, Journal of Geographical Sciences 26(8): 1243-1260.
<https://www.researchgate.net/deref/http%3A%2F%2Fdx.doi.org%2F10.1007%2Fs11442-016-1324-x>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی